

YASSIN AKOUH

KOLONIALE VLOEK

De relaties tussen de Marokkaanse staat en de Rif

HOUTEKIET

Antwerpen / Amsterdam

Inhoud

Woord vooraf	7
1 De Rif en het Marokkaanse sultanaat in het prekoloniale tijdperk	11
2 Een antikoloniale oorlog die de wereld inspireert	37
3 De weg naar (een halve) onafhankelijkheid	87
4 Neokolonialisme, verdeeldheid en onvrede	121
5 Repressie, migratie en transnationaal activisme in postkoloniaal Marokko	161
6 Van verzoening tot een nieuwe opstand	193
Conclusie	215
Verklarende woordenlijst	221
Kaarten	223
Bibliografie	225
Dankwoord	241
Noten	243
Personenregister	271

HOOFDSTUK I

De Rif en het Marokkaanse sultanaat in het prekoloniale tijdperk

“Als je een pad hebt om te bewandelen, en je weet dat je misschien gedood wordt, moet je het toch bewandelen. Als je niet gedood wordt, kun je je taak volbrengen, en dat is goed. Word je wel gedood, dan ben je een man geweest, en dat is ook goed.”

— Si Abd-el-Haddi,
een inwoner van de Rif,
tegen de Zweedse journalist Hans Langlet¹

In historische werken wordt Marokko tijdens het prekoloniale tijdperk vaak opgedeeld in *Bled al-Makhzen* en *Bled es-Siba*. In het eerste geval zijn de stammen onderworpen aan de sultan van Marokko, terwijl de gemeenschappen in het tweede geval in feite onafhankelijk zijn. Hoewel ze de religieuze rol van de sultan erkennen, weigeren ze zijn politieke gezag te aanvaarden. De Rif wordt doorgaans gezien als onderdeel van Bled es-Siba. Deze tweedeling is echter te simplistisch. In werkelijkheid bestaat er in het prekoloniale Marokko een breed scala aan relaties tussen de plaatselijke stammen en de sultan.² Stammen kunnen bijvoorbeeld schriftelijke communicatie onderhouden met het hof, regelmatig afgevaardigden naar de hoofdstad sturen, bijdragen aan militaire campagnes in geval van externe dreiging en geschenken aanbieden tijdens religieuze festiviteiten. Soms reisde de sultan zelf door het land, waarbij cadeaus aan hem werden overhandigd. Het is daarom

vrijwel onmogelijk om Marokko in de aanloop naar het koloniale tijdperk strikt op een kaart op te delen in Bled al-Makhzen en Bled es-Siba, want de aard van deze relaties is ook afhankelijk van de heersende sultan.

De Allaouitische dynastie, waartoe het huidige koningshuis behoort, heerst al bijna vierhonderd jaar over het gebied dat tegenwoordig Marokko heet. De familie is van sharifaanse afkomst, wat betekent dat zij afstamt van de Profeet Mohammed ﷺ.* Er zijn heel wat andere islamitische dynastieën die vóór hen aan de macht waren en hun stempel drukten: de Almoraviden, de Almohaden, de Meriniden, de Wattasiden en de Saadi-dynastie, om er maar enkele te noemen. Sommigen van hen regeren over delen van het huidige Algerije, Tunesië, Mauritanië, Mali en Spanje, wat aantoont hoe groot en machtig ze soms waren. Ze kunnen legitimiteit claimen op basis van principes zoals sharifianisme, reformisme, tribale solidariteit en jihad.³

Wie zijn de Riffijnen en wat is de Rif?

In het prekoloniale tijdperk is de Riffijnse samenleving een tribale gemeenschap die voornamelijk uit boeren bestaat. In de 19de eeuw worden ze gezien als een bescheiden volk. Historicus Germain Ayache merkt op dat ze bekendstaan als halfwilde piraten, dapper genoeg om Europese marineschepen aan te vallen, maar ook slim genoeg om aan vergeldingsacties te ontsnappen. Machteloze landen wendden zich tot de Marokkaanse sultan met het verzoek de kusten te beschermen, maar hij blijkt daartoe niet in staat te zijn.⁴ Voordat we dieper ingaan op de relaties tussen de Riffijnen en de Allaouitische dynastie, is het belangrijk om de Rif en zijn inwoners duidelijk te definiëren. Hierover bestaan immers grote meningsverschillen. Voor een geograaf is de Rif veel omvangrijker dan voor een taalkundige. Geografen verwij-

* Dit symbool staat voor de Arabische uitdrukking ‘Sallallahu ‘alayhi wa sallam’, wat in het Nederlands ‘Allah’s prijzing en veiligheid zij met hem’ betekent. In de islam wordt dit vaak gebruikt na de naam van de Profeet Mohammed als een teken van respect en eerbied.

zen doorgaans naar de gehele bergketen van Noord-Marokko, die zich uitstrekt van Tanger en Ceuta in het westen tot Melilla in het oosten. De taalkundige Rif ligt meer naar het oosten van Noord-Marokko en is daardoor aanzienlijk kleiner. In de geografische Rif zijn meerdere taalkundige groepen aanwezig: de Arabisch sprekende Jbala, de Riffijnen die het Riffijns spreken, en de Senhaja Sraïr die, net als de Riffijnen, een Amazigh-dialect spreken.⁵ De Ghomara spreken deels Tamazight en deels Arabisch. Hoe je de geschiedenis van de Rif benadert, hangt dus af van wat je als ‘de Rif’ en ‘de Riffijnen’ beschouwt.

In dit boek ligt de focus vooral op de stammen van de centrale Rif. Deze bevinden zich in de geografische Rif en spreken het Riffijnse dialect. In dit gebied is, net als in de rest van Marokko, het Arabisch – de taal van de Koran – al enkele eeuwen aanwezig. Het wordt gebruikt voor de beleving van het islamitische geloof, maar ook om brieven en officiële documenten op te stellen – het Riffijns is immers een uitsluitend gesproken taal. Wel duiken in deze documenten soms Riffijnse woorden op in Arabische schrift, wanneer de auteur niet op het Arabische equivalent kan komen.⁶

Naast het Riffijns en Arabisch beheersen sommige Riffijnen ook Europese talen, als gevolg van handel of samenwerkingen met westerlingen. Door de eeuwen heen proberen verschillende westerse landen, net als de Ottomanen, door te dringen op het Marokkaanse grondgebied, waarbij sommige met succes kustgebieden weten te veroveren. De Britten vestigen zich bijvoorbeeld korte tijd in Tanger, maar in 1684 komt hier een einde aan wanneer de Marokkaanse sultan Ismaïl, van de Allaouitische dynastie, hulp krijgt van een leger Riffijnen onder bevel van Ahmed ben Haddou, die de Britse bezettingstroepen verdrijven. De Britten laten de stad verwoesten, waarna de sultan deze moet heropbouwen.⁷ Hij laat Tanger vervolgens bevolken door Riffijnse strijders en hun families, die er een georganiseerd leger vormen dat bekendstaat als *jaysh al-Riffi*. Op het hoogtepunt telt hun leger 3600 strijders. Ze ontvangen een maandelijks salaris en hun verantwoordelijkheden omvatten de bescherming van Tanger en het uitvoeren van strafexpedities tegen omliggende stammen. Over de teloorgang van dit leger schrijft de Amerikaanse antropoloog David Hart:

Halverwege de 19de eeuw begonnen de zaken achteruit te gaan; het leger ontving geen salaris meer, hoewel de eenheden nog steeds bestonden, en aan het begin van de 20ste eeuw functioneerden de artillerie-eenheden niet meer en waren de meeste matrozen gewone vissers geworden.

De stad Tanger herbergt ook vandaag nog steeds een grote Riffijnse gemeenschap, hoewel sommige inwoners hun moedertaal niet meer spreken, en zich soms door een gebrek aan interesse niet langer bewust zijn van hun oorspronkelijke afkomst. Latere migratiestromen, veroorzaakt door oorlog en hongersnoden in het koloniale tijdperk, hebben deze gemeenschap verder doen groeien.⁸ Het Riffijnse leger, ontstaan tijdens de regeerperiode van de Marokkaanse sultan Ismaïl, is een duidelijk symbool van de samenwerking die ooit bestond tussen de Riffijnse stammen en de Allaouitische dynastie. In tegenstelling tot de Engelsen in de 17de eeuw, zijn de Spanjaarden in Marokko veel succesvoller: zij kunnen door de eeuwen heen op meerdere kustplaatsen en eilanden landen.⁹ De enclaves Ceuta en Melilla zijn hiervan de bekendste voorbeelden. Door de Spaanse aanwezigheid in Marokko zijn er dus ook Riffijnen die het Spaans beheersen.

De Rif, zawiya's en het Marokkaanse sultanaat

Er zijn talrijke primaire bronnen te vinden die de contacten bevestigen tussen leiders in de Rif en de Allaouitische dynastie in het prekoloniale tijdperk. De brieven kunnen rechtstreeks afkomstig zijn van de sultan of van een van zijn naaste medewerkers. Maar soms zijn er bij de communicatie tussen het hof en de Riffijnen ook tussenpersonen betrokken. Het hoofd van de zawiya Khamlichia in Senhaja Sraïr is daar een mooi voorbeeld van.¹⁰ Zawiya's, die in de prekoloniale tijd in Marokko in grote getalen aanwezig zijn, vervullen verschillende functies: economisch, sociaal, politiek en uiteraard religieus. Ze bieden een toevluchtsoord voor de zwakkeren in de samenleving, zoals mensen met een lichamelijke beperking, blinden en wezen. Door de uiteenlopende functies die ze vervullen, ontwikkelen ze zich tot belangrijke en machtige spelers in de

regio, en in tijden van externe dreigingen kunnen ze hun volgelingen mobiliseren om de strijd aan te gaan. De leider van de zawiya Khamlichia, Sharif Mohammed ben Mohammed Seddik Akhamlich, komt niet uit de taalkundige Rif, maar onderhoudt wel vriendschappelijke banden met verschillende stammen. Daaronder bevindt zich de Aith Wayagher, een machtige stam aan de vooravond van het koloniale tijdperk. De banden tussen deze stam en de zawiya Khamlichia worden versterkt door huwelijksbanden.¹¹ Drie zonen van het hoofd van de zawiya trouwen met dochters van Hajj Mohamed al-Hatimi uit Aith Qamra, die bekendstaat om zijn geleerdheid. Twee zonen van deze al-Hatimi trouwen vervolgens met dochters van *qadi* – rechter – Abdelkrim al-Khattabi uit Ajdir. Qadi Abdelkrim wordt in 1897 door sultan Hassan I benoemd tot rechter van zijn stam, de Aith Wayagher.¹²

De zoon van deze rechter, Mohammed ben Abdelkrim al-Khattabi*, zorgt er later voor dat vrijwel de hele wereld bekend raakt met de Rif en zijn inwoners. Van alle figuren in de moderne geschiedenis van de Rif overtreft niemand zijn bekendheid. De familiebanden en het netwerk waarover Sharif Mohammed ben Mohammed Seddik Akhamlich van de zawiya Khamlichia in Noord-Marokko beschikt, maken hem tot een belangrijke figuur voor de Marokkaanse centrale macht. De familie Akhamlich bewaart zorgvuldig de archieven van de zawiya, waardoor we ons een duidelijk beeld kunnen vormen van de socio-politieke situatie in de Rif tijdens de laatste jaren van het prekoloniale tijdperk.

De vlucht van een Riffijnse stam

Wanneer leden van de Ibeqoyen-stam in de 19de eeuw betrokken raken bij piraterij, leidt dit tot grote frustraties bij de Europese mogendheden. Zij zetten de Marokkaanse sultan Abdelaziz onder druk om disciplinaire campagnes tegen deze stam te ondernemen.¹³ In 1898 stuurt hij een

* In Marokko is het gebruikelijk, vooral in het verleden, om personen te benoemen aan de hand van hun vaders naam. In dit geval gaat het om Mohammed, de zoon van Abdelkrim, met de familienaam al-Khattabi (Mohammed ben Abdelkrim al-Khattabi).

militaire campagne, onder leiding van Mohammed ben Bouchta el-Baghdadi, naar de Rif om de stam te straffen. De sultan raakt geïrriteerd wanneer hij ontdekt dat niet alle plaatselijke Riffijnen bereid zijn hem te helpen bij het straffen van de Ibeqoyen-stam. In juni van dat jaar richt hij zich in een brief tot de *quyyad* of stamhoofden van Beni Itteft, de burens van de Ibeqoyen. Hij schrijft:

We hebben vernomen dat jullie onze bevelen met betrekking tot de kwaadaardige Bekioua [Ibeqoyen] niet hebben gerespecteerd. Jullie hebben niets gedaan. Jullie hebben hen niet lastiggevallen. Erger nog, niemand van jullie is naar onze Mehalla [legerkamp] gekomen (...). Wij bevelen jullie, onmiddellijk na ontvangst van dit schrijven, naar onze Mehalla te gaan, deze niet te verlaten en samen te werken om deze kwaadaardigen te bestrijden en te verslaan (...). Haast je, anders zul je het betreuren; en degene die één van hen tegenkomt en nalaat hem te vangen en naar de Mehalla te brengen, zal de goddelijke vloek ondergaan (...).¹⁴

Mohamed ben Mohamed Seddik van de zawiya Khamlichia probeert in dit conflict als verzoener op te treden. Op 13 juli vraagt hij aan Moulay Boubker ben Cherif, een vertegenwoordiger van de sultan, om mild te zijn voor de Beni Itteft. Hij schrijft:

Ik heb de Beni Itteft opgedragen om zich bij onze Soeverein aan te sluiten door zich naar uw Mehalla te begeven, zodat hij hen kan vergeven. Zelfs al ze gezondigd hebben, vraag ik u om genade voor hen te hebben en uw operatie te stoppen. Zij zullen naar u luisteren en gehoorzamen (...). Ik vraag u op uw eer, hen met medeleven en vriendelijkheid te behandelen (...). God zal u belonen, voor mij, voor hen, voor alle moslims en voor uw vrijgevigheid (...).¹⁵

Om aan repressie en represailles te ontsnappen, worden leden van de Ibeqoyen-stam gedwongen te emigreren. Een aantal van hen vestigt zich met hulp van de Franse autoriteiten in Port-Say (tegenwoordig Marsa ben Mhidi) in het westen van Algerije, dat al decennialang door Frankrijk is gekoloniseerd. De Franse kolonist Louis Say, stichter van de

havenstad, wint hun vertrouwen en zet hen in voor politieke en commerciële doeleinden.¹⁶ Het is zeker niet de eerste groep Riffijnen die zich in Frans-Algerije vestigt. De kolonisten hebben immers arbeidskrachten nodig, en vanwege de moeilijke economische situatie in de Rif vormen de Riffijnen een geschikte doelgroep.

Broers die vechten om de troon

Aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw komt Marokko onder toenemende druk te staan van de Europese mogendheden terwijl Abdelaziz, de regerende sultan, er maar niet in slaagt het land effectief te besturen. Het keerpunt komt in 1905, wanneer keizer Wilhelm II van Duitsland Tanger bezoekt. Dit bezoek leidt tot een diplomatieke crisis, waarin Frankrijk Duitsland beschuldigt van ongeoorloofde inmenging in Marokko. Als reactie op deze escalatie organiseren de Europese landen, samen met de Amerikanen, in 1906 de Conferentie van Algeciras. Dit overleg resulteert in de Akte van Algeciras, die de invloed van de Europese mogendheden op het Noord-Afrikaanse land nog verstevigt.¹⁷ De conferentie bevestigt de onafhankelijkheid van Marokko, maar legt tegelijkertijd de voorwaarden vast waaronder de invloed van zowel Frankrijk als Spanje in het land wordt erkend. Frankrijk krijgt de toestemming om diepgaande economische en bestuurlijke hervormingen in Marokko door te voeren, wat de fundamenten legt voor de oprichting van een toekomstig protectoraat.

De consequenties zijn verstrekkend: de Fransen en Spanjaarden grijpen al snel steeds dieper in op de Marokkaanse soevereiniteit. In 1907 valt Frankrijk vanuit zijn Algerijnse kolonie Marokko binnen, waarbij het de stad Oujda inneemt. Aan de andere kant van het land veroveren de Fransen de strategisch belangrijke kuststad Casablanca. Deze militaire acties veroorzaken niet alleen onrust onder de Marokkaanse bevolking, maar zaaien ook wanorde binnen de Allaouitische dynastie, die steeds meer onder druk komt te staan. De toekomst van Marokko hangt aan een zijden draadje, terwijl de invloed van buitenlandse mogendheden de politieke verhoudingen in het land ingrijpend verandert.

In tegenstelling tot zijn broer sultan Abdelaziz, is Abdelhafid een echte intellectueel met uitgebreide kennis van islamitische theologie en recht. Gedurende zijn carrière studeert hij bij enkele van de meest vooraanstaande geleerden van Marokko en publiceert hij verschillende werken.¹⁸ Als *khalifa* of vertegenwoordiger van zijn broer in Marrakesh voelt hij zich genoodzaakt om tegen hem op te staan vanwege de achteruitgang van de staatszaken. Zijn broer, Abdelaziz, is na het overlijden van hun vader aan de macht gekomen en is op dat moment nog een tiener. Zijn manier van regeren wordt niet door iedereen gewaardeerd, zeker niet wanneer Europese mogendheden, na het Verdrag van Algiers, het land binnenvallen met koloniale ambities. Met de steun van invloedrijke personen besluit Abdelhafid de wapens op te nemen, zijn broer van de troon te stoten en de jihad te verklaren tegen de mogendheden die Marokko trachten te veroveren. Op 16 augustus 1907 organiseert hij een bijeenkomst in Marrakesh waaraan de elite van de regio deelneemt. Die bestaat uit *oelama* (islamitische geleerden), *shorafa* (afstammelingen van de Profeet ﷺ), kooplieden en *quyyad* (stamleiders).¹⁹ Tijdens de bijeenkomst zegt Abdelhafid:

De christenen hebben Oujda en Casablanca ingenomen, en niemand in Marokko is opgestaan om onze moslimbroeders te verdedigen. God kan niet toestaan dat de wet van de Koran zo wordt genegeerd. Als afstammeling van de Profeet ben ik diep in het hart geraakt door deze situatie, en ik kom u vragen om samen te komen en een andere kandidaat uit de shorafa te kiezen die de zaak van mijn broer ter harte zal nemen.

Eén van de aanwezigen stelt voor om Abdelhafid als nieuwe sultan aan te wijzen. De geleerden in Marrakesh stellen een revolutionaire *bay'a* of eed van trouw op.²⁰ En dan begint het: in de daaropvolgende maanden wordt Abdelaziz langzaam maar zeker verslagen door zijn broer, die voor veel Marokkanen de hoop belichaamt. Stad na stad en stam na stam schaart zich achter Abdelhafid. De oelama, die cruciaal zijn voor het aanstellen van een nieuwe leider, staan onder druk, zowel in het kamp van Abdelhafid in Marrakesh als in dat van Abdelaziz in Fes.²¹ Dit zorgt ervoor dat ze geen zuiver islamitische en neutrale beslissingen

kunnen nemen, omdat ze onvoldoende tijd hebben om de zaken grondig te bestuderen. In september 1907, wanneer sultan Abdelaziz en zijn leger Fes verlaten voor de kuststad Rabat – waar ze veiliger zouden zijn – verandert de situatie.²² Enkele oelama in Fes, waaronder Mohammed ben Abdelkabar al-Kettani, die eveneens een afstammeling van de Profeet Mohammed ﷺ is, durven het aan de heerschappij van Abdelaziz uit te dagen.²³ Al-Kettani is machtig: als leider van de zawiya Kettaniya heeft hij veel volgelingen en de mogelijkheid tot mobilisatie.

In januari 1908 stemmen ook de geleerden van Fes, waaronder de bovengenoemde soefi-geleerde al-Kettani, in met de benoeming van Abdelhafid tot nieuwe sultan van Marokko.²⁴ Aan zijn heerschappij worden enkele voorwaarden verbonden: hij moet de bepalingen van het Verdrag van Algeciras afwijzen, de door Frankrijk bezette gebieden bevrijden, het overleg met Europese adviseurs en experts beëindigen, concessies aan Europese staten en hun beschermelingen stopzetten, en Marokkaanse adviseurs raadplegen over politieke kwesties. Daarnaast moet hij de niet-Koranische belastingen afschaffen en de rechten van de *shorafa* beschermen. De voorwaarden van de bay'a van Fes staan bekend als *ash-shurut al-Kettaniya* (de Kettani-voorwaarden) vanwege de invloed van Mohammed ben Abdelkabar al-Kettani.²⁵ De macht van sultan Abdelhafid wordt hierdoor beperkt, en hij uit zijn onvrede wanneer een groep vooraanstaande oelama hem in Meknes komt feliciteren. De groep schuift de schuld op al-Kettani, die hen naar verluidt zou hebben gedwongen deze voorwaarden te accepteren.²⁶

In de centrale Rif is niet heel duidelijk hoe de situatie in het binnenland van Marokko evolueert. Daarbij mogen we niet vergeten dat in de oostelijke Rif een andere troonpretendent aan de macht is: Jilali ben Abdessalam ben Idris al-Youssoufi al-Zerhouni, beter bekend als Bouhmara (de man van de ezel). Begin 1900 beweert hij de oudste zoon te zijn van de overleden ex-sultan Hassan I, en dus de broer van sultan Abdelaziz. Met deze misleidende claim probeert hij de macht te grijpen door zich voor te doen als een verdediger van de onafhankelijkheid van het land.²⁷ Met zijn leger verovert hij steden zoals Taza en Oujda en vestigt hij zijn hoofdstad in Selouane, in de oostelijke Rif. De Riffijnse stammen in de omgeving sluiten zich bij hem aan, omdat ze vinden dat sultan Abdelaziz hen onvoldoende steunt tegen de Spanjaarden, die vanuit

Melilla een bedreiging vormen. Jarenlang breidt de troonpretendent tijdens het bewind van sultan Abdelaziz zijn invloed uit. De druk op Bouhmara neemt vanaf 1907 toe door verschillende factoren, zoals de Franse bezetting van Oujda en zijn pogingen om de mijnen van Ouchen in het Guelaya-gebied aan Spaanse en Franse groepen over te dragen.²⁸

Op 26 april 1908 stuurt qadi Abdelkrim al-Khattabi uit Ajdir een brief aan Mohamed ben Mohamed Seddik Akhamlich van de zawiya Khamlichia, waarin hij om meer duidelijkheid vraagt over de situatie in Fes en Marrakesh nu sultan Abdelhafid aan de macht is.²⁹ Daarnaast waarschuwt de qadi voor de expansiedrang van de Fransen en Spanjaarden in het noordoosten van Marokko en de Rif. Over de Spaanse invloed zegt hij:

De Spanjaarden willen ook in ons stamgebied, de Beni Ouriaghel [Aith Wayagher], aan land komen, in de haven van Nekor, in Temsamane en in Bades. Ze vragen ons dagelijks om dit te laten gebeuren, en wij verkeren in grote verwarring. We weten niet wat we moeten doen: hen paaien en helpen, of iets anders ondernemen.

Hij vraagt Akhamlich dus om advies:

Laat me alstublieft dringend weten of u enige inzichten heeft... Bezorg deze boodschap aan Fes, zodat ze ons instructies kunnen geven over wat we moeten doen in naam van Allah en de broederschap in de islam. Doe dit, moge u beloond worden, en stuur hun antwoord, als het binnenkomt, dringend door.

Spanje probeert al jaren grip te krijgen op Noord-Marokko. Dit doen ze onder meer door financiële en sociale voordelen te bieden aan stamhoofden. Deze voordelen worden niet toegekend op basis van behoefte, maar op basis van hun nut voor de Spaanse belangen. Stamhoofden in de buurt van rebellerende gebieden ontvangen bijvoorbeeld meer dan die in rustigere regio's, ongeacht hun mate van medewerking. De ironie is dat het dus winstgeverder is om opstandig te zijn dan gehoorzaam... Bovendien doen sommige stamhoofden beloften en accepteren ze het geld zonder van plan te zijn die ook daadwerkelijk na te komen. Over dit